

Poligrāfa pārbaudes operatīvās darbības procesā

Uldis Miķelsons

*Cave quid dicis, quando, et cui*¹

Poligrāfa pārbaudes veikšanas nosacījumi operatīvās darbības procesā

Kā jau iepriekš norādīts, lielākajā daļā valstu, kur tiek lietots poligrāfs, galvenokārt to lieto tieši operatīvās darbības procesā, retāk kriminālprocesā.² Latvijā situācija ir tieši pretēja.

Saskaņā ar autora viedokli, viens no galvenajiem iemesliem tam ir šās jomas attīstības īpatnības Latvijā. Lielākajā daļā valstu poligrāfa pārbaudes sākotnēji ieviesa praktizējošie tiesībsargājošo iestāžu darbinieki, kuri strādā policijā (milicijā) vai specdienestos. Līdz ar to arī likumsakarīgi tieši šie dienesti pamatā arī izmanto šo iespēju, kamēr prokuratūra un tiesa tradicionāli norobežojas no operatīvajā darbā lietoto līdzekļu un metožu pielietošanas kriminālprocesā, jo uzskata tādas metodes un līdzekļus par tikai operatīvo darbinieku prerogatīvu.

Un, jāpiebilst, tāpēc arī lielākajā daļā valstu poligrāfa pārbaudes netiek izmantotas kā pierādīšanas līdzeklis, veicot tās procesuālas ekspertīzes formā, kaut arī nedz juridiski, nedz metodiski šķēršļi tam faktiski nepastāv (izņemot atsevišķās valstīs vai štatos, sk. 1.3. nodaļā).

Atšķirībā no tā, Latvijā poligrāfa pārbaudes ieviesa Latvijas Policijas akadēmija, konkrēti tās Kriminālistikas katedra, kas veic pētījumus ne tikai operatīvās darbības teorijas, bet arī kriminālistikas jomā. Turklāt šīs ekspertīzes veic Kriminālistikas katedras lektors, kurš maģistrantūras studijās specializējās tieši kriminālistikas jomā (kaut arī augstāko juridisko izglītību ieguva operatīvās darbības jomā). Šeit gan jāpiebilst, ka reizē ar autoru uz kursiem poligrāfa eksperta kvalifikācijas ieguvei tika nosūtīts arī viena Valsts policijas Operatīvi tehniskās daļas (OTD) darbiniece, kura arī sekmīgi pabeidza šos kursus un arī ieguva sertifikātu par tiesībām veikt šīs pārbaudes. Tāda arī bija sākotnējā gan LPA, gan Valsts policijas vadības iecere, ka OTD darbiniece veiks praktiskas pārbaudes policijas vajadzībām (tajā skaitā arī operatīvās darbības procesā), bet LPA lektors varēs veikt

---

¹ Lat.: Uzmanies, ko tu saki, kad un kam

² Angļu – sakšu tiesību sistēmas valstīs, piemēram, ASV (izņemot Luizinānas štatu, kur ir kontinentālā tiesību sistēma) robežas starp operatīvās darbības proces un kriminālprocesu nav skaidri noteiktas ar normatīvo reglamentāciju, jo šās tiesību sistēmas viena no īpatnībām ir, ka tiek mazāk veikta tiesību normu kodifikācija. Tomēr šīs robežas var iezīmēt pēc attiecīgās darbības mērķiem un praktiskās izpausmes, piemēram, ja poligrāfa pārbaudes netiek veiktas nolūkā iegūt pierādījumus, kurus iesniegt tiesai, bet gan tās veic dažādiem izlūkdienestu darbības un preventīviem mērķiem, saskaņā ar izlūkdienestu iekšējo normatīvo reglamentāciju, tad var teikt, ka tās veic operatīvās darbības procesā, nevis kriminālprocesā.

teorētiskus pētījumus un lasīt lekcijas policijas studentiem par šiem jautājumiem. Taču minētā OTD darbiniece pēc kursu pabeigšanas nav veikusi nevienu poligrāfa pārbaudi. Līdz ar to uz sešiem gadiem (2004. gadā autors kopā ar profesoru J. Huiku apmācīja vēl divus cilvēkus šādu ekspertīžu veikšanai) izveidojās situācija, ka tikai viens cilvēks Latvijā veic šīs pārbaudes.

Izņemot minēto īpatnību šās jomas attīstībā un no tās izrietošo psiholoģisko attieksmi praktizējošiem darbiniekiem, citu būtisku iemeslu nav, lai poligrāfa pārbaudes Latvijā sistemātiski veiktu arī operatīvās darbības procesā – autoram tika piešķirta otrās kategorijas pielaide slepenai informācijai un autors arī ir veicis vairākas poligrāfa pārbaudes Valsts policijas kriminālpolicijas un Drošības policijas vajadzībām arī operatīvās darbības procesā.

Neraugoties uz raksturoto līdzšinējo ne visai aktīvo praksi šajā jomā, šeit lietderīgi tomēr īsumā novērtēt galvenos juridiskos un metodiskos aspektus poligrāfa pārbaudēm operatīvās darbības procesā, lai noteiktu to būtiskākās īpatnības un iespējas.

Sākotnēji var pieminēt, ka, saskaņā ar vairāku likumu nosacījumiem,³ Latvijā kompetence veikt operatīvās darbības procesu ir vairākām valsts institūcijām (tās sauc – operatīvās darbības subjekti), tajā skaitā:

- a) Satversmes aizsardzības birojam;
- b) Militārās pretizlūkošanas dienestam;
- c) Militārajai policijai;
- d) Drošības policijai;
- e) Valsts policijai;
- f) Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojam;
- g) Muitas kriminālpārvaldei;
- h) Valsts ieņēmumu dienesta Finanšu policijai;
- i) Ieslodzījuma vietu pārvaldes struktūrā esošam drošības dienestam;
- j) Robežsardzes Kriminālizmeklēšanas dienestam;
- k) Saeimas un Valsts prezidenta drošības dienestam.

Katrai no šīm institūcijām ir atšķirīga darba specifika un konkrētie risināmie uzdevumi, tāpēc atsevišķos apstākļos atšķirās arī to pielietotās metodes un līdzekļi. Tomēr visām tiesību aizsardzības iestādēm, kuras ir operatīvās darbības subjekti, darba pamatievirze ir vienāda – tām atbilstīgi to darbību reglamentējošo normatīvo aktu nosacījumiem savas kompetences ietvaros jāveic Operatīvās darbības likumā⁴ (ODL) paredzētie pasākumi, lai

³ Tajā skaitā: Valsts drošības iestāžu likums, Satversmes aizsardzības biroja likums, likums Par policiju, Valsts robežas likums, Latvijas sodu izpildes kodekss, Nacionālo bruņoto spēku likums, likums Par Valsts ieņēmumu dienestu, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likums un citi normatīvie akti.

⁴ Operatīvās darbības likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 16.12.1993.; spēkā no 13.01.1994.; redakcija uz 10.07.2002.; publicēts Latvijas Vēstnesī 30.12.1993., Nr.131.

īstenotu Operatīvās darbības likuma 1. pantā paredzētos mērķus un izpildītu 2. pantā paredzētos uzdevumus, tajā skaitā novērstu un atklātu noziedzīgus nodarījumus (lielākajai daļai šo iestāžu ir arī pilnvaras veikt kriminālprocesu tām piekritīgo noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanai).

Noziedzīgu nodarījumu novēršana un atklāšana (tāpat arī to ātra, pilnīga, vispusīga un objektīva izmeklēšana) praktiski ir ļoti atkarīga no speciālo zināšanu izmantošanas un speciālu tehnisko līdzekļu lietošanas (tāpēc šajās iestādēs pat tiek veidotas īpašas Operatīvi tehniskās daļas). Nenoliedzami, ka noziedzīgu nodarījumu novēršanai un atklāšanai poligrāfa lietošana ir tikpat lietderīga, kā tas ir krimināllietu izmeklēšanai kriminālprocesuālā kārtībā.

Tāpēc nav jautājums par to, vai vajadzētu poligrāfu lietot operatīvās darbības procesā, bet tikai par to, kādā formā un veidā to vislabāk darīt. Saskaņā ar Operatīvās darbības likuma nosacījumiem faktiski var būt apsvērtas divas formas – ODL 9. pantā paredzētā **operatīvā aptauja** vai 12. pantā paredzētā *paraugu operatīvā iegūšana un operatīvā izpēte*, konkrēti, **operatīvā izpēte** (atbilstīgi ODL 12. panta (2) daļas normai). Citi operatīvās darbības pasākumi neatbilst poligrāfa pārbaudes būtībai un izpausmei.

Kā iepriekš norādīts (papildus par Krievijas praksi sk. 1.3.5. nodaļā), Krievijā,⁵ Baltkrievijā⁶ un vairākās citās *Neatkarīgo valstu savienībā* ietilpstošās valstīs (kuras šādu pieredzi pārņēmušas no Krievijas), poligrāfa pārbaude tiek veikta kā speciāla veida «aptauja» («опрос с использованием полиграфа» vai arī «опрос в виде специального психофизиологического исследования»).

---

⁵ Sk.:

Инструкция о порядке применения органами Федеральной службы безопасности опроса с использованием полиграфа / Инструкция Федеральной службы безопасности Российской Федерации, 1997 // Арсенал, 1999, июль, с.37.-39. – [Опубликована с незначительными сокращениями]

Инструкция о порядке проведения оперативно-розыскного мероприятия – опроса в виде специального психофизиологического исследования в федеральных органах налоговой полиции / Утвержденная Приказом Федеральной службы налоговой полиции Российской Федерации от 24 сентября 2002 г. № 426; зарегистрирована в Министерстве юстиции РФ 10 февраля 2003 г.; регистрационный № 4196.; опубликована в «Российской газете» 11 февраля; вступила в силу 21 февраля 2003 года. – <http://practica.saldo.ru/normdoc/fsnp/fsnp02/fsnp020924n426.htm> ;

Инструкция об основах организации и формах осуществления в федеральных органах налоговой полиции работы по предупреждению преступлений и правонарушений / Утвержденная Приказом Федеральной службы налоговой полиции Российской Федерации от 09 декабря 2002 г. № 525; зарегистрирована в Министерстве юстиции Российской Федерации 29 января 2003 г. (регистрационный № 4159); опубликована в «Российской газете» 15 февраля; вступила в силу 25 февраля 2003 года.

Об утверждении Инструкции о порядке использования полиграфа при опросе граждан / Приказ МВД Российской Федерации № 437, Для служебного пользования, от 28.12.1994. – <http://www.eastpoint.ru/content.php?id=70>

О правовом и нормативном обеспечении использования полиграфа в системе МВД РФ / Указание МВД, от 30.07.1992.

⁶ Sk.: Об утверждении инструкции о порядке проведения органами внутренних дел Республики Беларусь опроса граждан с использованием полиграфа / Постановление Министерстве внутренних дел Республики Беларусь от 31.10.2001. № 206. – Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 03.12.2001, № 111, рег. № 8/7468 от 14.11.2001.

Piemēram var minēt definīciju, kāda iekļauta norādītās Krievijas Iekšlietu ministrijas 28.12.1994. instrukcijas Nr.437. 1.1. pantā:

«Poligrāfa* lietošana pilsoņu aptaujai ir paveids operatīvās - izlūkošanas pasākumam – pilsoņu aptaujai, lietojot tehniskos līdzekļus, un tas izpaužas kā saruna ar aptaujājamo personu pēc speciālas metodikas, fiksējot viņa psihofizioloģiskos parametrus (reakcijas) uz uzdodamajiem jautājumiem.

* Pie poligrāfiem pieder ierīces, kuras lieto cilvēka psihofizioloģisko parametru (reakciju) fiksēšanai ar sensoriem.»

Norādītajā Krievijas Nodokļu policijas atbilstīgā instrukcijā šis pasākums definēts šādi: «Speciālā psihofizioloģiskā izpēte – aptauja, ko veic lietojot tehniskos līdzekļus (poligrāfu, datortehniku, audio un videotehniku), kas nerada draudus cilvēka dzīvībai un veselībai un nerada kaitējumu apkārtējai videi, un kas tiek veikta nolūkā novērtēt ticamību informācijai, kuru sniedz aptaujājamā persona.

Speciālā psihofizioloģiskā izpēte ir atklāts operatīvais – meklēšanas pasākums.» (vārds «atklāts» pārtulkots no kriev.: гласный).

Poligrāfa pārbaudes Krievijā Iekšlietu ministrijas struktūrvienībās, Federālajā drošības dienestā, Nodokļu policijā un militārajos izlūkdienestos pieļauts veikt tikai tādiem speciālistiem (dažādos normatīvajos aktos tos sauc atšķirīgi, t.sk. «speciālisti» vai «poligrafologi»), kuriem izsniegtas pielaišanas operatīvo – meklēšanas pasākumu veikšanai.

Bez tam, normatīvie akti nosaka, ka poligrāfa pārbaudēm ir varbūtējs raksturs, tās rezultātiem var būt vienīgi orientējoša nozīme, un ka tie nevar būt izmantoti kā pierādījumi. Tātad Krievijā ar normatīvo reglamentāciju tiek strikti ierobežotas iespējas pilnvērtīgi izmantot visas iespējas, kādas var sniegt šīs pārbaudes.

Citi nosacījumi norādītajos normatīvajos aktos atbilst vispārpieņemtajiem metodiskajiem nosacījumiem, kādi tiek piemēroti šīm pārbaudēm visās valstīs.

Visos norādītajos normatīvajos aktos ir iekļauta atsauce uz Krievijas likumu par operatīvo – meklēšanas darbību,⁷ ar norādi, ka poligrāfs tiek lietots saskaņā ar šo likumu.

Var gan pieminēt, ka vairāki Krievijas zinātnieki juristi un arī praktiķi norāda, ka poligrāfa pārbaudes, kad tās tiek veiktas noziegumu atklāšanai, pareizāk būtu veikt kā ekspertīzes nevis kā specializētas «aptaujas», jo tas precīzāk atbilst tās būtībai, turklāt nodrošinātu šo pārbaūžu rezultātā izdarīto secinājumu izmantošanu pierādīšanā (par poligrāfa lietošanu kriminālprocesā sk. 4. nodaļā). Līdz ar to būtu vēlams to reglamentēt arī

---

⁷ Об оперативно-розыскной деятельности / Федеральный закон Российской Федерации от 12.08.95. № 144-ФЗ (СЗ РФ № 33-95 г., ст.3349); Принят Государственной Думой 05.07.95.; Изм.: Федеральный закон от 18.07.97 № 101-ФЗ. // Российская газета, № 160., 18.08.95. – <http://www.fsb.ru/under/opera.html>

kriminālprocesa tiesību normās (un arī civilprocesā).

Arī Krievijas federālajā mērķprogrammā cīņā pret noziedzību iekļauts mērķis apgādāt ar poligrāfiem arī prokuratūras iestādes. Tomēr pagaidām tas nav īstenots, kam viens no iemesliem ir arī Krievijā dominējošais priekšstats, ka poligrāfu var lietot tikai operatīvās darbības procesā, bet ne kriminālprocesā.

Vienlaikus gan juridiskās zinātnes, gan šās jomas prakses pārstāvji norāda, ka nepieciešams veikt zinātnisku izpēti un iekļaut kriminālistikas atziņu sistēmā poligrāfa pārbaūžu metodoloģiskos aspektus.

Jānorāda gan, ka poligrāfs Krievijā tiešām tiek lietots ne tikai noziegumu atklāšanai, bet arī gadījumos, kad tiek lemts jautājums par pielaides izsniegšanu piekļuvei valsts noslēpumam, kā arī pielaidēm operatīvās – meklēšanas pasākumu veikšanai vai pielaidēm piekļuvei to rezultātā iegūtajai informācijai, arī gadījumos, kad personas tiek iesaistītas slepenā sadarbībā, un gadījumos, kas attiecās uz operatīvo dienestu drošības nodrošināšanu.

Šeit var piebilst, ka visos gadījumos poligrāfa pārbaudes ir brīvprātīgas un ar normatīvo reglamentāciju noteikts, ka personas atteikšanās no šādas pārbaudes nevar izraisīt jebkādas juridiskas sekas. Vienīgais izņēmums no pēdējā nosacījuma ir pārbaudes, kas tiek veikta, lemjot jautājumu par pielaides izsniegšanu piekļuvei valsts noslēpumam – ja persona atsakās no poligrāfa pārbaudes, tad pamatojoties tikai uz šī aptākļa, personai var būt liegta piekļuve valsts noslēpumam (Krievijā šo jautājumu izlemj FDD).

Patlaban Krievijā poligrāfa pārbaūžu veikšana jau ir nostiprinājusies un vairākās milicijas, Federālā drošības dienesta, Nodokļu policijas, kā arī militārā resora izlūkdienestu Operatīvi tehniskajās daļās izveidotas atbilstīgas nodaļas, kurām piesaistīti gan līdzekļi šādas aparatūras iegādei un uzturēšanai, gan arī amatu vietas speciālistiem. Bez tam, Krievijā FDD normatīvi noteikts atbildīgais par poligrāfa speciālistu atestēšanu (tas nozīmē, ka ir papildus kontroles iespējas pār citiem dienestiem, kuros darbiniekus pārbauda poligrāfa speciālists).

Ievērojot situācijas attīstību Krievijā šajā jomā, autors pieļauj iespēju, ka pēc kaut kāda laika (vairākiem gadiem) poligrāfa pārbaudes Krievijā var būt papildus vēl reglamentētas arī kriminālprocesa tiesību normās, līdz ar to paplašinot to pielietojuma jomu, proti – nodrošinot iespēju tās izmantot arī pierādīšanā. Tomēr tas varētu notikt tikai tādā gadījumā, ja Krievijas ekspertu prakse pierādīs, ka šīm pārbaudēm tiek nodrošināta pietiekami augsta precizitāte.

Šajā sakarā var norādīt, ka Krievijā kopš 1997. gada, kad aizsākās ļoti plaša prakse poligrāfa pārbaūžu veikšana, izveidojusies diezgan nevēlama situācija. Kaut arī poligrāfa pārbaudes rezultāti netiek izmantoti pierādīšanā un tiem noteikts tikai varbūtējs raksturs, tomēr poligrāfa pārbaudes tiek veiktas ļoti daudz (tā dēļ nereti arī tiek kavēti to veikšanas

termini). Tajā pašā laikā, izņemot vienīgi Krasnodaras apgabala Iekšlietu pārvaldi un vēl nedaudz arī Permas apgabala Iekšlietu pārvaldi, Krievijā pēdējos gados netiek veikti pētījumi šajā jomā un netiek arī nodrošināta poligrāfa speciālistu kvalifikācijas paaugstināšana un viņu darbības kvalitātes kontrole. Ievērojot to, ka poligrāfa pārbaudēm ar likumu nemaz netiek prasīta augsta ticamība un validitāte (jo tās tiek reglamentētas tikai kā orientējošas pārbaudes, nevis kā iespēja iegūt un pārbaudīt pierādījumus), kopējā tiesībsargājošo iestāžu nostāja pret šīm pārbaudēm ir diezgan nevērīga – tās tiek veiktas daudz, taču parasti uz tām arī sevišķi nepaļaujās. Daudzās institūcijās pamatdarbā strādā t.s. «poligrafologi», kuri faktiski ir bijušie operatīvie darbinieki, kas izgājuši īsu apmācības kursu poligrāfa lietošanā, bet nav padziļināti pētījuši psiholoģiskos un psihofizioloģiskos aspektus, kas veido šo pārbažu metodisko pamatu (par tiem plašāk sk. 1.5. nodaļā). Atšķirībā no Latvijas, Krievijā poligrāfa pārbaudēs arī netiek iesaistīts eksperts psihologs.

Līdz ar to, saskaņā ar autora viedokli, kopumā Krievijā (izņemot Krasnodaras apgabala Iekšlietu pārvaldi) situācija šajā jomā sāk nedaudz līdzināties tai, kāda ir ASV – poligrāfa pārbaudes tiek veiktas ļoti daudz, taču ne vienmēr ar pietiekami augstu validitāti un ticamību (atšķirībā no Izraēlas, Japānas u.c., kur pret šo pārbažu kvalitāti attiecās kopumā atbildīgāk).

Šeit autors vēlas pieminēt šajā jomā Krievijā autoritatīvākā speciālista, akadēmiķa V. A. Varlamova viedokli, kuru viņš izteica privātā sarunā, kad autors atradās komandējumā Krievijas Krasnodaras apgabala Iekšlietu pārvaldes organizētā starptautiskā konferencē, proti – lielākā daļa Krievijā praktizējošo poligrāfa speciālistu, diemžēl, neesot ar augstu kvalifikāciju, jo viņu zināšanas par šo jomu aprobežojas vienīgi ar īsos standarta kursus apgūto materiālu, un augstu darba kvalitāti arī neveicina viņu darba specifika, jo viņi neizjūt konkurenci, atrodoties stabilā «poligrafologa» amatā tiesībsargājošā iestādē.

ASV poligrāfa pārbaudes operatīvās darbības procesā tiek veiktas saskaņā ar attiecīgu institūciju iekšējiem normatīvajiem aktiem,⁸ kuros tiek reglamentēta to veikšanas kārtība (papildus par ASV praksi sk. 1.3.1. nodaļā).

---

⁸ Sk.:

Protection of the Information Related with the State Secret / U. S. President Directive No. 84, Mart, 1983. / United States Code. – <http://www.law.cornell.edu/rules/>

Department of Defense Security Countermeasures (SCM) and Polygraph Education, Training, and Program Support / U.S. Department of Defense Directive No.5200.32, February 26, 1996. ASD(C3I). – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5200-32.html>

Counterintelligence Evaluation Regulations / Office of Counterintelligence, U.S. Department of Energy. Proposed Rules. 10 CFR Parts 709 and 710. [Docket No. CN-03-RM-01] RIN 1992-AA33. January 7, 2005. (Vol. 70, No. 5). – <http://www.fas.org/sgp/news/2005/01/doi010705.html>

Department of Defense Polygraph Program / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, December 24, 1984. USD(P). – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5210-48.html>

Polygraph Examinations and Examiners / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, October 6, 1975.

Piemēram, norādītajā ASV Aizsardzības ministrijas 1984. gada 24. decembra direktīva Nr. 5210.48 reglamentē poligrāfa ekspertu atlasī, sagatavošanu un kontroli (*supervision*), lietotās aparatūras novērtēšanu, pārbaudes veikšanas nosacījumus un kārtību, kā arī ar poligrāfa pārbaudēm saistītās informācijas ziņošanu atbilstīgām amatpersonām, un apelācijas nosacījumus.

Norādītā direktīva nosaka noteiktus gadījumus un kārtību, kad tiek veiktas periodiskas vai ārkārtas poligrāfa pārbaudes personām, kuras pastāvīgi strādā Aizsardzības ministrijas struktūrās, kā arī uz laiku ar līgumu iesaistītas personas, tajā skaitā gan civilās, gan militārpersonas. Saskaņā ar šo direktīvu poligrāfa pārbaudes var būt veiktas arī pēc CIP pieprasījuma. Poligrāfa pārbaudes tiek veiktas gan izlūkošanas, gan pretizlūkošanas, gan noziedzīgu nodarījumu atklāšanas, gan prevencijas mērķiem.

Šī direktīva nosaka arī tiesības un to aizsardzības garantijas pārbaudē iesaistītām personām, tajā skaitā brīvprātības principu. Saskaņā ar šīs direktīvas 4.1. punktu, apliecinājums par piekrišanu poligrāfa pārbaudei jābūt rakstiskā formā, izņemot šīs direktīvas 4.2.18. punktā paredzētos gadījumos, proti – ja tiek pārbaudīta piemērotība, drošība vai uzticamība (*suitability, reliability or credibility*) personām, kuras tiek iesaistītas vai ir iesaistītas slepenā sadarbībā (gan aģenti (*agent*), gan informatori (*sources*)), vai kurām tiek uzdoti izlūkošanas vai pretizlūkošanas uzdevumi (*operatives in foreign intelligence or counterintelligence activities*) – tad piekrišana pārbaudei var būt saņemta tikai mutiskā formā.

Saskaņā ar šās direktīvas 4.2. punktu, persona iepriekš jāinformē par paredzamo pārbaudi ar poligrāfu, tās laiku un vietu, un šai personai jānodod iespēja iepriekš konsultēties ar juristu. Ja persona vēlas, jānodod iespēja, ka arī poligrāfa pārbaudes laikā personai ir pieejams juridiskais konsultants.

Visas pārbaudāmās personas, izņemot šās direktīvas 4.2.18. punktā, kā arī 4.2.15. punktā paredzētos gadījumos, iepriekš jāinformē, ka tām ir tiesības nesniegt informāciju pret sevi (*privilege against self-incrimination*). (Te var norādīt, 4.2.15. punktā paredzēta iespēja veikt poligrāfa pārbaudes, kad tiek izlemts jautājums par pielaidi ārvalstniekam piekļūt klasificētai informācijai, kā arī, ja turpmākā periodā tiek pārbaudīts, vai šāda pielaipe attiecīgajai personai nekaitē nacionālās drošības interesēm.)

Kā to paredz arī poligrāfa pārbaudes metodika, minētā direktīva nosaka, ka pārbaudes laikā nevar būt uzdots neviens kritiskais (*relevant*) jautājums, kas nav iepriekš darīts zināms pārbaudāmajai personai. Pārbaudāmā persona var pārtraukt poligrāfa pārbaudi jebkurā brīdī, tajā skaitā arī tad, ja to ieteicis klātesošais juridiskais konsultants. Arī citas normas šajā direktīvā reglamentē tādu kārtību, kāda izriet no poligrāfa pārbaudes metodiskajiem

nosacījumiem, kā arī ētiskajiem principiem.

Savukārt poligrāfa pārbaudes rezultātu izmantošana tiesvedībā ASV un arī vairākās citās angļu – sakšu tiesību saimei piederošās valstīs tiek dokumentēta kā speciālista izpēte, pēc kuras šis speciālists var būt iztaujāts tiesā (*expert opinion testimony*), proti – ja pierādīšanā vajadzīgi secinājumi, kuri konstatēti operatīvās darbības procesā veiktajā pārbaudē, tad procesuāli šī informācija tiek iegūta jau no speciālista iztaujāšanas tiesā.⁹

Šāda kārtība ir tipiska angļu – sakšu tiesību saimei piederošās tiesību sistēmās, jo tajā ļoti būtiska loma ir *sacīkstes principam* tiesā, bet mazāka loma ir kontinentālo tiesību saimei piederošās tiesību sistēmās dominējošajam *publiskuma principam*, kad normatīvi tiek reglamentētas tiesībsargājošo iestāžu veicamās darbības noziedzīgu nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā. Angļu – sakšu tiesību saimes valstīs tiesa pierādījumu pieļaujamību mazāk vērtē pēc tā, kādā procesuālā kārtībā tie iegūti, bet galvenokārt pēc tā, vai ar to ieguvī nav pārkāpts taisnīgums un kāda ir iegūtās informācijas ticamība.

Par to, kura tiesību saime praktiski ir efektīvāka cilvēku tiesību un interešu aizsardzībā, juristi diskutējuši un veikuši pētījumus ļoti daudz. Šeit tas netiks darīts, jo šis jautājums iziet ārpus darba temata.

Var piebilst, ka Latvijā poligrāfa pārbaudes veikšanai operatīvās izpētes formā Operatīvās darbības likums nerada jebkādus šķēršļus piesaistīts speciālistus, kuri nestrādā tiesībsargājošās iestādēs. Arī vairāku Latvijas tiesībsargājošo iestāžu pārstāvji atzina tādu iespēju.¹⁰

Vērtējot īpatnības poligrāfa pārbaūžu veikšanai operatīvās darbības procesā, uzmanību pievērš vēl daži vispārīgi apstākļi, ka šajā jomā ir atšķirīgi no kriminālprocesa.

Pirmā īpatnība ir tā, ka operatīvās darbības subjekta amatpersonas, veicot operatīvās darbības pasākumus, kuri nereti ir ar slēptu raksturu, nav tik strikti visās detaļās ierobežoti ar tiesisko reglamentāciju, kā tas ir kriminālprocesā, kad ikviena darbība ir detalizēti normatīvi regulēta, visa to gaita un rezultāti tiek fiksēti procesuālos dokumentos (piemēram, izmeklēšanas darbības protokolā) un visa šī informācija kļūst pieejama arī advokātam, kurš tiesā katrā ziņā norādīs uz ikvienu kļūdu, ja varēs to izmantot savā aizstāvības pozīcijā.

Operatīvās darbības pasākumu organizācija, metodika, taktika (saskaņā ar ODL

---

⁹ Sk., piemēram:

Federal Rules of Evidence / Adopted by Federal and State courts and legislatures. United States Code. (Incorporating the revisions that took effect December 1, 2003) – <http://www.law.cornell.edu/rules/fre/rules.htm>

California Evidence Code / Become operative on January 1, 1967. – <http://www.law.harvard.edu/publications/evidenceiii/california.htm>

New Mexico Rules of Evidence. – http://jec.unm.edu/resources/judicial_handbook/evidence/evidence1.htm

¹⁰ Sk. 1998. gadā Latvijas Policijas akadēmijā notikušā zinātniski praktiskā semināra materiālus – Administratīvā un kriminālā justīcija, 1998, Nr. 4 (5), 42. – 52. lpp.

8. panta (3) daļu ir valsts noslēpums), līdzekļi un uzskaitē gan ir reglamentēti ar likumpakārtotiem iekšējiem (resora) normatīvajiem aktiem, turklāt uzraudzību pār to veic ģenerālprokurors un viņa īpaši pilnvaroti prokurori. Tomēr nevienam policijas darbiniekam nav noslēpums, ka psiholoģiskā nostādne, piemēram, veicot nopratināšanu krimināllietā vai arī veicot operatīvo aptauju, ir atšķirīga, tajā skaitā arī mazāk striktas normatīvās reglamentācijas dēļ.

Tas pats attiecas arī uz poligrāfa pārbaudi. Ja to veic kā ekspertīzi kriminālprocesā, tad jāievēro ļoti daudzi normatīvie nosacījumi gan ekspertīzes noteikšanai, gan tās veikšanai, gan rezultātu noformēšanai, kā arī attiecībā uz eksperta atbildību un norādījumu. Bet ja šādu pārbaudi veic kā operatīvo izpēti saskaņā ar ODL 12. pantu, tad normatīvā reglamentācija ir jau daudz mazāk detalizēta, kā arī nav paredzēta atbildība un noraidījuma pieteikšana:

«(2) Operatīvo izpēti veic, ar salīdzināšanas paņēmieni un ar citiem paņēmieniem izpētot dažādas lietas, to daļas un kopijas, materiālus, vielas, produktus, preces, izstrādājumus, cilvēku un dzīvnieku rīcības pēdas un izdalījumus.»

Bez šīs normas ODL vēl vienīgi 12. panta (3) daļā un 28. panta (1) daļas 2) un 3) punktos iekļautās normas tieši attiecas uz speciālista izpēti. Ja nav pieņemts neviens likumpakārtots normatīvais akts, kas reglamentētu tieši poligrāfa pārbaudes operatīvās darbības procesā, tad eksperts ir diezgan brīvs tās veikšanā. Piemēram, operatīvās izpētes rezultātā eksperts sastāda **eksperta uzzīņu**, kurā, atšķirībā no procesuāli veiktas ekspertīzes atzinuma, netiek iekļauta izpētes daļa, līdz ar to netiek sīkāk atspoguļota izpētes gaita, metodes un starprezultāti.

Tieši šādu atšķirību dēļ ODL 12. panta (3) daļā īpaši noteikts, ka «Paraugu operatīvās izpētes rezultātus nedrīkst izmantot kā procesuālus pierādījumus.»

Saistībā ar nule minēto normu uzmanību pievērš pirmais tās vārds. Gramatiski iztulkojot šo normu, izriet, ka poligrāfa pārbaudes rezultātus, ja tā veikta kā operatīvā izpēte, var izmantot kā procesuālus pierādījumus, jo poligrāfa pārbaudē netiek pētīti paraugi, kas būtu iegūti operatīvā ceļā, bet gan tās gaitā pētī organisma psihofizioloģisko procesu izpausmi, kāda tā ir tieši tajā brīdī, kad personai uzdots noteikts jautājums un tā sniegusi atbildi uz to.

Jāpiebilst, ka arī teleoloģiski¹¹ iztulkojot šo normu, ievērojot Operatīvās darbības likuma 1. pantā norādītos mērķus un 2. pantā nosauktos uzdevumus, kā arī ievērojot ODL 24. panta (1) daļas nosacījumus un Kriminālprocesa likuma¹² 127. panta (3) daļas) normu

¹¹ Teleoloģiskā iztulkošana, vienkāršoti raksturojot, nozīmē tiesību normas interpretāciju, ievērojot attiecīgās tiesiskās reglamentācijas mērķi. No latīņu: *tele, teleo* – bulta, šķēps

¹² Kriminālprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.04.2005.; spēkā no 01.10.2005.; publicēts Latvijas Vēstnesī 11.05.2005., Nr.74.

(agrāk atbilstīgi to noteica Latvijas Kriminālprocesa kodeksa¹³ (KPK) 49. panta (3) daļas norma), izriet, ka **poligrāfa pārbaudes rezultātus, arī ja tā veikta kā operatīvā izpēte, var izmantot kā pierādījumu kriminālprocesā** (šādā pārbaudē iegūtās ziņas ir iespējams pārbaudīt kriminālprocesuālo tiesību normu noteiktajā procesuālajā kārtībā – nosakot poligrāfa ekspertīzi krimināllietā, līdzīgi kā varētu noteikt atkārtotu ekspertīzi, ja sākotnēji šī pārbaude būtu veikta nevis kā operatīvā izpēte, bet kā procesuāla ekspertīze).

Attiecībā uz to, ka atšķirās normatīvā reglamentācija par šo jautājumu Operatīvās darbības likumā un Kriminālprocesa likumā (tāpat, atbilstīgi, bija arī KPK), te var norādīt uz principu tiesību normu kolīziju risināšanā piemērot speciālo normu (*Generalia specialibus non derogant*), kas šajā gadījumā neapšaubāmi ir kriminālprocesa norma, jo jautājumus par pierādījumiem kriminālprocesā reglamentē Kriminālprocesa likums, nevis jebkāds cits normatīvais akts, piemēram, Operatīvās darbības likums.

Otrā īpatnība ir tāda, ka operatīvās darbības procesam vairāk raksturīga dažādu operatīvo kombināciju veikšana efektīvai operatīvās darbības uzdevumu izpildei, kuras var būt savienotas arī ar poligrāfa pārbaudes veikšanu, kamēr kriminālprocesā poligrāfa ekspertīze tiek veikta, tieši nesaistot to ar citām izmeklēšanas darbībām

Šis jautājums tomēr šeit netiks aplūkots, ievērojot šīs publikācijas atklāto raksturu.

Trešā īpatnība ir tāda, ka operatīvās darbības procesā, kur pieļaujams veikt slēpta rakstura pasākumus, var veikt poligrāfa pārbaudi arī ar bezkontakta aparāturu. Tādi arī tiek lietoti, piemēram, Izraēlā, Krievijā, ASV u.c. Informācija par šo jomu gan nav pieejama plašai publikai, un arī šajā publikācijā nebūtu lietderīgi to sniegt.

Vēl viena īpatnība ir tā, operatīvās darbības procesa virzītājs dažkārt var izvēlēties, vai poligrāfa pārbaudi veikt kā operatīvo izpēti, vai arī organizēt, lai tā tiktu veikta kā procesuāla ekspertīze, atšķirībā no kriminālprocesa virzītāju, kuram tādas izvēles nav – krimināllietā liecinošām personām (cietušajam, lieciniekam, aizdomās turētajam vai apsūdzētajam) nevar piedāvāt neprocesuālu pārbaudi ar poligrāfu, savukārt operatīvās uzskaites lietai dažkārt līdztekus tiek izmeklēta krimināllietā, līdz ar ko jebkuru no personām, kuras šādā gadījumā figurē operatīvās uzskaites lietā, var būt iespēja noprotināt krimināllietā un veikt arī citas darbības kriminālprocesuālā kārtībā. Šāda iespēja operatīvās darbības procesa virzītājam var būt lietderīga tad, kad ir būtiska vajadzība nodrošināt pierādījuma nozīmi iegūtajai informācijai.

Jāpiebilst gan, ka tā tas nav vienmēr – bieži ir arī situācijas, kad līdztekus operatīvās

---

¹³ Latvijas Kriminālprocesa kodekss / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas PSR Augstākajā padomē 06.01.1961.; spēkā no 01.04.1961. līdz 1.10.2005.; Latvijas Republikā stājies spēkā ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes likumu 23.10.1990. (Nav spēkā) un Latvijas Republikas likumu 22.08.1991. (Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991., Nr.33./34.); redakcija uz 28.01.2005. – [Oficiāli nav publicēts; Sk. NAIS]

uzskaites lietai netiek izmeklēta krimināllieta par tiem pašiem apstākļiem (nerunājot nemaz par pasākumiem, kas tiek veikti saistībā ar ODL 30. pantu).

Kā piemēru var minēt ekspertīzi, kuru autors veica krimināllietā Nr. 1840001000, ierosinātā par nelikumīgu brīvības atņemšanu un mantas zādzību grupā 13.07.2000 no M.L. Sākotnēji saistībā ar šo lietu Drošības policijas inspektors ierosināja veikt pārbaudi operatīvās izpētes formā operatīvās izstrādes lietā pārbaudāmajam A.L. Tomēr pēc konsultēšanās ar ekspertu, ievērojot iespēju ekspertīzes rezultātā nodrošināt pierādījuma nozīmi pārbaudes rezultātiem un to, ka A.L. bija ieguvis aizdomās turētā statusu krimināllietā, viņam noteica poligrāfa ekspertīzi.

Interesanti, ka pārbaudāmais A.L. bija Drošības policijas Korupcijas apkarošanas nodaļas inspektors, iepriekš deviņus gadus bija strādājis kā operatīvais darbinieks Rīgas Galvenajā policijas pārvaldē, tajā skaitā piedalījies tās 12. nodaļas izveidē. Bet veiktās ekspertīzes noslēgumā, kad eksperts tajā bija konstatējis melošanas pazīmes un par to uzdeva jautājumus pārbaudītajam, viņš ekspertam atzinās izdarītajā noziegumā (līdz tam izmeklēšanā bija kategoriski noliedzis savu dalību tajā). Savu atzišanos viņš pēc tam arī apstiprināja procesa virzītājam.

Vēl par šo jautājumu var piebilst, ka apstākļi, ka līdztekus operatīvās uzskaites lietai nav vēl ierosināta krimināllieta, pats par sevi noliedz poligrāfa pārbaudi veikt ekspertīzes formā, jo Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 109. pants paredzēja iespēju ekspertīzi veikt arī pirms krimināllietas ierosināšanas, tātad, pirmstiesas izmeklēšanas sākotnējā stadijā, kad jāpārlicinās, vai ir pietiekams pamats krimināllietas ierosināšanai.

Šeit gan jāpiebilst, ka Kriminālprocesa likumā šajā jautājumā ir atšķirīga reglamentācija – tā 372. pantā paredzēts, ka kriminālprocesu vienmēr uzsāk, pieņemot par to lēmumu (ievērojot Kriminālprocesa likuma 370. pantu un 373. panta (2) daļu).

Līdz ar to arī vairs nav aktuāls jautājums par to, kā juridiski skaidri nošķirt pirmstiesas izmeklēšanas sākotnējo stadiju, kad tiek veikta materiālu pārbaude jautājuma izlemšanai par kriminālprocesa uzsākšanu, no operatīvās izziņas, kas tiek veikta, lai iegūtu pamatojumu operatīvās pārbaudes vai operatīvās izstrādes uzsākšanai.

Šim jautājumam ir nozīme tāpēc, ka saskaņā ar ODL 20. panta (2) daļas nosacījumiem operatīvās izziņas gaitā poligrāfa pārbaudi nedrīkst veikt. No tā izriet, ka operatīvās darbības procesā poligrāfa pārbaudi pieļaujams veikt tikai ierosinātā operatīvās pārbaudes lietā vai operatīvās izstrādes lietā.

Pēc autora domām, šāds ierobežojums ir nevēlams. Piemēram, ODL 30. pantā paredzētā iespēja iesaistīt operatīvajā darbībā kā slepenos palīgus rīcībbspējīgas personas nav ierobežota tikai operatīvās uzskaites lietās. Saskaņā ar ODL 6. pantu, īpaši novērtējot tā

(2) daļas normu, izriet, ka personas iesaistīšana slepenā sadarbībā netiek uzskatīta par operatīvās darbības pasākumu, tāpēc tas apstāklis, ka ODL 20. panta (2) daļā nav atsauce uz ODL 30. pantu, nebūt nerada šķēršļus pielietot ODL 30. pantā paredzēto metodi arī operatīvās izziņas procesā.

Taču iepriekš minētais Operatīvās darbības likuma ierobežojums **nepieļauj slepenā sadarbībā iesaistāmas personas pārbaudi ar poligrāfu operatīvās izziņas procesā**, jo poligrāfa pārbaude tiek veikta saskaņā ar ODL 12. pantu, uz kuru jau vajadzētu būt atsaucei ODL 20. pantā, lai tā būtu atļauta, ja operatīvā izpēte ir norādīta ODL 6. panta (1) daļas 4) punktā.

Tādai iespējai pārbaudīt ar poligrāfu slepenos palīgus var būt būtiska nozīme, ja no šīs personas sniegto ziņu patiesīguma atkarīgs, vai pieļaujams uzticēt šai personai noteiktus uzdevumus, vai arī ja no šīs personas sniegto ziņu patiesīguma atkarīgs, vai ir pietiekams pamats operatīvās pārbaudes vai operatīvās izstrādes uzsākšanai (ievērojot arī to, ka operatīvās izstrādes gaitā var veikt operatīvās darbības pasākumus sevišķajā veidā, kas jau aizskar izstrādājamās personas cilvēktiesības).

Lai būtu iespēja vienmēr nodrošināt pietiekami efektīvu operatīvās darbības procesu, kā minimums ar likumu jānodrošina iespēja operatīvajam darbiniekam iegūt vajadzīgo informāciju, lai nenāktos strādāt informācijas deficīta vai šaubīgas informācijas apstākļos. *Praemonitus pramunitus*.¹⁴

Šādu, pēc autora domām, nevēlamu situāciju nepieciešams labot, izmainot Operatīvās darbības likuma 20. panta (2) daļu, kuru jāpapildina ar iespēju veikt arī ODL 12. pantā paredzētos pasākumus.

Ievērojot, ka Latvijas Kriminālprocesa kodeksa normas, kas bija spēkā līdz Kriminālprocesa likuma stāšanās spēkā paredzēja vajadzības gadījumā noteikt ekspertīzi pirms krimināllietas ierosināšanas, grūti saprast iemeslu, kāpēc gan lai neatļautu veikt operatīvo izpēti operatīvās izziņas procesā. Var gan piebilst, ka Kriminālprocesa likuma reglamentācija ir atšķirīga no Latvijas Kriminālprocesa kodeksa reglamentācijas minētajā jautājumā – Kriminālprocesa likuma 372. pantā paredzēts, ka kriminālprocesu vienmēr uzsāk, pieņemot par to lēmumu (ievērojot Kriminālprocesa likuma 370. pantu un 373. panta (2) daļu). Tomēr tas būtiski nemaina šo apstākli, jo kriminālprocesa normas nerada šķēršļus ekspertīzes veikšanai. Atšķirībā no ODL, kas tādus šķēršļus attiecībā uz operatīvo izpēti rada.

Saistībā ar šo jautājumu var pieminēt arī reglamentāciju Krievijā. Krievijas Federālā

---

¹⁴ Lat.: Kurš brīdināts, tas apbruņots

drošības dienesta instrukcija¹⁵ paredz personu, kuras [slepeni] palīdz FDD, pārbaudi ar poligrāfu – nolūkā noteikt, vai šīs personas nepārkāpj nosacījumus, kas attiecas uz šādu sadarbību, tajā skaitā lai noteiktu:

- a) nesankcionētu sadarbību ar ārvalstu speciālajiem dienestiem un organizācijām;
- b) likumpārkāpumu izdarīšanu;
- c) personas sadarbības ar FDD fakta nesankcionētu atklāšanu jebkurai citai personai;
- d) motīvus, kuru ietekmē persona sadarbojas ar FDD.

Šādas pārbaudes tiek veiktas, ja noteiktā situācijā nav citas iespējas novērtēt aptaujājamās personas sniegto ziņu patiesumu. Poligrāfa pārbaudes netiek veiktas nolūkā prognozēt personas darbības vai noteikt viņa mērķus. Atšķirībā no citu personu pārbaudēm, slepenā palīga piekrišana viņa pārbaudei ar poligrāfu var būt mutiska.

Norādītajā instrukcijā nav nosacījums, ka šādu pārbaudi varētu veikt tikai ierosinātā operatīvās uzskaites lietā.

Poligrāfa lietošanas iespējas meklēšanā

Tā kā personu meklēšana kā policejiska darbība tiek veikta saskaņā ar Operatīvās darbības likuma 2. panta (1) daļas 2) un 5) punktiem, saistībā ar aplūkotajiem juridiskajiem apstākļiem šeit īsumā var raksturot arī poligrāfa pārbaudes metodiku, kas var būt pielietota meklēšanā (vai nu operatīvās izpētes formā, vai arī ekspertīzes formā līdztekus izmeklētajā krimināllietā). Šeit gan sniegts tikai neliels ieskats; papildus šo jautājumu var izziņāt, iepazīstoties ar speciālo literatūru.

Turpmāk raksturotā metodika ir t.s. *netiešā testa* jeb kritisko zināšanu metodikas paveids, ar kuru var būt noskaidrota pārbaudāmās personas informētība par specifiskiem notikuma apstākļiem vai saistība ar tādējiem. Nozīmīgi ir tas, ka šī metodika var pat dot iespēju noskaidrot lietā jaunus apstākļus, kuri līdz tam ir zināmi tikai notikumā iesaistītām personām, bet nav zināmi procesa virzītājam. Šo metodi parasti sauc «atrisinājuma meklēšanas metode» (angl.: *Clue Seeking Method*).

Šī metodika var būt pielietota neatkarīgi no tā, kāds ir procesa virzītāja viedoklis par pārbaudāmās personas saistību ar pārbaudāmajiem apstākļiem. Pirms tās poligrāfa pārbaudē var būt pielietotas arī citas metodikas.

Pārbaudes veikšanai pēc šīs metodikas sākotnēji eksperts ar operatīvās darbības procesa virzītāju nosaka jautājumu loku, kas personai var būt uzdoti. Meklējot personu,

---

¹⁵ Инструкция о порядке применения органами Федеральной службы безопасности опроса с использованием полиграфа / Инструкция Федеральной службы безопасности Российской Федерации, 1997 // Арсенал, 1999, июль, с.37.-39.

pārbaudāmajai personai var uzdot jautājumus par iespējamo šīs personas atrašanās vietu. Šie jautājumi tiek izveidoti vairāki (parasti: 8 līdz 12); tiem visiem jābūt vienādiem pēc formas, taču katrs jautājums satur atšķirīgu, kaut arī savstarpēji līdzvērtīgu apstākli.

Piemēram, aizdomās turētajam par bezvēsts pazudušas personas slepkavību, kurš noliedz jebkādu saistību ar to, var būt uzdoti jautājumi par meklējamās personas līķa atrašanos noteiktā apvidū – mežā, laukā, izgāztuvē, pie ceļa, pilsētas dzīvoklī utt., ar šiem jautājumiem aptverot visus iespējamās līdzvērtīgos variantus. Ja pārbaudē ar poligrāfu tiek fiksēta specifiska psihofizioloģiska reakcija uz, piemēram, lauku rajonu, tad jau tiek uzdots citu jautājumu sērija par konkrētiem rajoniem, aptverot noteiktu apvidu, u.tml. Pēc tam, novērtējot iegūtos rezultātus, var būt uzdotas jau citas jautājumu sērijas, piemēram, vai meklējamās personas līķis ir aprakts, aplāts ar kādu priekšmetu, sadalīts daļās, iemests ūdenskrātuvē, kanalizācijas akā, atrodas pagrabā utt.

Līdzīgas jautājumu sērijas var būt uzdotas, ja jānoskaidro cita veida objekta, piemēram, nozagtās mantas vai nozieguma rīka atrašanās vietu (var mēģināt noteikt pat konkrētu vietu dzīvoklī, kur tā noslēpta, izmantojot šī dzīvokļa detalizētu uzskatāmu plānu) vai meklējamā līdzdalībnieka slēpšanās vietu.

Bez tam, ar šādu metodiku var veidot jautājumus, kas saistīti ar vienlaikus pārbaudāmajai personai uzrādāmām noteiktām personu vai telpu fotogrāfijām, kuras ir līdzvērtīgas un starp kurām ir arī tās personas vai telpas fotogrāfija, kas saistīta ar pārbaudāmo notikumu.

Katra jautājumu grupa tiek uzdots vairākkārt, mainot jautājumu secību; bet ekspertējamais uz visiem jautājumiem sniedz vienādu noliedzošu atbildi (atkarībā no jautājuma, tā vienmēr ir «Nezinu» vai «Nē»).

Ja pārbaudes rezultātā konstatē personai specifiskas psihofizioloģiskas reakcijas uz noteiktu jautājumu katrā grupā, tad var noteikt, ka noteikti apstākļi ekspertējamam ir zināmi. Ideālā gadījumā pēc šādas pārbaudes tūlīt var būt veikta nepieciešamie operatīvās darbības pasākumi vai izmeklēšanas darbības objekta atrašanai, piemēram, operatīvā apskate, operatīvā detektīvdarbība, izmeklēšanas apskate, kratīšana, aizturēšana vai cita.

Ja turpmākās darbības gaitā apstiprinās poligrāfa pārbaudē noteiktie apstākļi, tad šī pārbaude bijusi veiksmīga. Bet, ja tie neapstiprinās, tas nekādi nevar pasliktināt izmeklēšanas situāciju lietā vai kaut kā kaitēt pārbaudītajai personai.

Ja personai nav zināmi specifiskie apstākļi, kuri ietverti kritiskajos jautājumos starp līdzīgajiem, tad atbildot uz šiem jautājumiem, viņam neradīsies specifiskas psihofizioloģiskas reakcijas, bet var rasties tikai vispārēja fizioloģiskas sasprindzinājuma izpausmes, kas ir adaptācijas reakcijas (par poligrāfa pārbaudes psihofizioloģiskajiem apstākļiem sk. 1.5.

nodaļā), turklāt tās izpaudīsies katru reizi uz citu jautājumu – haotiski, nevis izteikti specifiski uz vienu un to pašu jautājumu.

Praktiski veicot poligrāfa pārbaudes, noteiktu metodiku jāizvēlās pēc lietas materiālu izpētes un pirmspārbaudes iztaujas rezultātu novērtēšanas, nosakot iespējamo personas lomu saistībā ar pārbaudāmajiem apstākļiem.

Tā kā šādos pārbaudes testos tiek izmantotas vairākas jautājumu grupas, kuras ietver noskaidrojamā notikuma apstākļiem līdzīgus apstākļus, pastāv ārkārtīgi maza iespēja, ka specifiskas izteiktas psihofizioloģiskās reakcijas varētu vienmēr rasties tieši uz jautājumiem ar kritisko vārdu, ja pārbaudāmai personai nav zināmi pārbaudāmie apstākļi. Statistiski vērtējot, ja jautājums ar kritisko apstākli atrodas kaut vai tikai četru līdzīgu jautājumu grupā (taču vienmēr tiek veidotas vismaz astoņu jautājumu grupas), kuri visi vienādi var izraisīt psihofizioloģisku reakciju, tad nejaušas sakritības iespēja ir $1 / 5$ (20%). Ja testa laikā tiek uzdotas piecas šādu jautājumu grupas, tad nejaušas sakritības iespēja ir $1 / 3125$ (0,032%), bet ja desmit grupas, tad $1 / 9'756'625$ (0,00001%). Turklāt, šajā gadījumā tiks konstatētas tikai nespecifiskas vispārējā fizioloģiskā sasprindzinājuma izpausmes.

Ārvalstīs veiktos zinātniski praktiskos pētījumos noteikts, ka pārbaude ar šo metodiku tuvojas 98% ticamībai attiecībā uz notikumā neiesaistītām personām (jautājumu par poligrāfa pārbaudes ticamību un validitāti papildus sk. 1.7. nodaļā).

Jāpiebilst, ka teorētiski šī metodika dod iespēju mēģināt noskaidrot pārbaudāmā notikuma gandrīz visus nezināmos apstākļus, tajā skaitā – laiku, vietu, lietotos priekšmetus, līdzdalībnieku skaitu, konkrētu personu darbības, izskatu, līdzdalībnieku vārdus utt.

Taču praktiski šādas iespējas var izmantot ļoti reti, jo nereti izmeklēšanas situācija nedod iespēju izvēlēties un ar jautājumiem aptvert visus iespējamus variantus, lai tos varētu gan pārbaudāmajai personai, gan pārbaudītājam viennozīmīgi nosaukt. Šāda pārbaude ir arī ļoti sarežģīta, jo nākošās sērijas jautājumus nepieciešams precizēt pārbaudes gaitā atbilstīgi iepriekšējām jautājumu sērijām. Turklāt, šāda pārbaude ir ilgstoša un nogurdinoša.

Tāpēc šo metodiku lietderīgāk pielietot, ja procesa virzītājam jau ir kaut kāda sākotnējā informācija un meklējumi jāizdara nevis visu iespējamo, bet salīdzinoši nelielā apstākļu lokā. Nereti, ja lietā ir aizdomās turamā persona, tad ir arī kaut kāda operatīvā informācija par notikuma apstākļiem, ko nepieciešams pārbaudīt, un tikai dažus pilnīgi nezināmus apstākļus jānoskaidro tieši pēc aprakstītās metodikas.

Tomēr, jābūt arī uzmanīgam, lai, ierobežojot uzdodamo jautājumu loku, neizslēgtu iespējamus kritiskos apstākļus.

Kā piemēru var minēt autora veikto poligrāfa pārbaudi operatīvās meklēšanas lietā par sievietes pazušānu Jelgavā 1998. gadā. Šajā lietā nolēma pārbaudīt, vai ar šīs sievietes

pazušanu nav saistīts viņas civilvīrs (lietā bija vairāki netieši apstākļi, kas deva pamatu izvirzīt arī šādu versiju). Pārbaudes sagatavošanas gaitā procesa virzītājs pēc eksperta ierosinājuma iesniedza viena Jelgavas rajona karti, kurā attēlota tā pilsētas daļa, kurā dzīvoja pazudusī sieviete un viņas civilvīrs. Uz eksperta jautājumu, vai nebūtu pareizāk veikt pārbaudi attiecībā uz visu pilsētu un tās apkārtni, procesa virzītājs atbildēja noliedzoši, paskaidrojot, ka lietā tiek izskatīta versija tikai par sievietes līķa atrašanos šajā pilsētas daļā.

Var piebilst, ka šajā poligrāfa pārbaudē eksperts saskārās ar grūtībām formulēt vienkāršus un pārbaudamajai personai nepārprotami saprotamus jautājumus, kuros ietverti nosaukumi attiecīgajiem pilsētas daļas rajoniem (jo tiem nav vispārpieņemts nosaukums, kā tas ir, piemēram, Rīgas mikrorajoniem).

Tomēr pārbaudes galarezultātā izdarītie secinājumi par līķa atrašanās apstākļiem bija atbilstīgi tiem apstākļiem, kādos vēlāk atrada šīs sievietes līķi. Vienīgi līķi atrada pavisam citā vietā, tālu no tā apvidus, kuru procesa virzītāja uzskatīja par lietderīgu pārbaudīt, proti – sākotnējā versija bija pārāk šaura, līdz ar ko meklēšanas darbs sākotnēji tika veikts nepareizajā virzienā.

Ievērojot šādu gadījumu, autors vēlas uzsvērt, ka poligrāfa pārbaudes efektivitāte galvenokārt atkarīga no tās sagatavošanas. Bet rūpīgai šādas pārbaudes sagatavošanai vajadzīgs procesa virzītāja atbalsts.

Bez tam, šādu pārbaudi praktiski vērts veikt tikai tad, ja procesa virzītājs pēc tās pietiekami rūpīgi pārbauda iegūtos rezultātus, veicot praktiskas meklēšanas darbības, nevis paļaujās tikai uz saviem priekšstatiem.

Noslēdzot šo ieskatu, autors vēlas norādīt, ka Latvijā būtu lietderīgi pieņemt gan Operatīvās darbības likuma grozījumus (vai arī atsevišķu likumu), gan arī likumpakārtotus normatīvos aktus attiecīgās tiesībsargājošās iestādēs, kas regulētu poligrāfa lietošanu operatīvās darbības procesā, līdzīgi kā tas ir citās valstīs, piemēram, ASV,¹⁶ Krievijā,¹⁷

¹⁶ Sk.:

Protection of the Information Related with the State Secret / U. S. President Directive No. 84, Mart, 1983. / United States Code. – <http://www.law.cornell.edu/rules/>

Department of Defense Security Countermeasures (SCM) and Polygraph Education, Training, and Program Support / U.S. Department of Defense Directive No.5200.32, February 26, 1996. ASD(C3I). – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5200-32.html>

Counterintelligence Evaluation Regulations / Office of Counterintelligence, U.S. Department of Energy. Proposed Rules. 10 CFR Parts 709 and 710. [Docket No. CN-03-RM-01] RIN 1992-AA33. January 7, 2005. (Vol. 70, No. 5). – <http://www.fas.org/sgp/news/2005/01/doi010705.html>

Department of Defense Polygraph Program / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, December 24, 1984. USD(P). – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/dod5210-48.html>

Polygraph Examinations and Examiners / U.S. Department of Defense Directive No.5210.48, October 6, 1975.

¹⁷ Sk.:

Инструкция о порядке применения органами Федеральной службы безопасности опроса с использованием полиграфа / Инструкция Федеральной службы безопасности Российской Федерации, 1997 // Арсенал, 1999, июль, с.37.-39. – [Опубликована с незначительными сокращениями]

Инструкция о порядке проведения оперативно-розыскного мероприятия – опроса в виде специального психофизиологического исследования в федеральных органах налоговой полиции / Утвержденная Приказом Федеральной службы налоговой полиции Российской Федерации от 24 сентября 2002 г. № 426; зарегистрирована в Министерстве юстиции РФ 10 февраля 2003 г.; регистрационный № 4196.; опубликована в «Российской газете» 11 февраля; вступила в силу 21 февраля 2003 года. – <http://practica.saldo.ru/normdoc/fsnp/fsnp02/fsnp020924n426.htm> ;

Инструкция об основах организации и формах осуществления в федеральных органах налоговой полиции работы по предупреждению преступлений и правонарушений / Утвержденная Приказом Федеральной службы налоговой полиции Российской Федерации от 09 декабря 2002 г. № 525; зарегистрирована в Министерстве юстиции Российской Федерации 29 января 2003 г. (регистрационный № 4159); опубликована в «Российской газете» 15 февраля; вступила в силу 25 февраля 2003 года.

Об утверждении Инструкции о порядке использования полиграфа при опросе граждан / Приказ МВД Российской Федерации № 437, Для служебного пользования, от 28.12.1994. – <http://www.eastpoint.ru/content.php?id=70>

О правовом и нормативном обеспечении использования полиграфа в системе МВД РФ / Указание МВД, от 30.07.1992.

¹⁸ Sk.: Об утверждении инструкции о порядке проведения органами внутренних дел Республики Беларусь опроса граждан с использованием полиграфа / Постановление Министерстве внутренних дел Республики Беларусь от 31.10.2001. № 206. – Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 03.12.2001, № 111, рег. № 8/7468 от 14.11.2001.

¹⁹ Sk.: Poligrafo naudojimo įstatymas / Lietuvos Respublikos įstatymas. Lietuvos Respublikos Seimo priimtas 2000 m. rugpjūčio 29 d., Nr. VIII-1906.; įsigalioja nuo 1.11.2000.; Valstybės žinios, 2000, Nr. 75-2273. – <http://www3.lrs.lt/c-bin/eng/preps2?Condition1=107745&Condition2=>

Dėl Tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo / Lietuvos Respublikos taisyklės. Lietuvos Respublikos Vyriausybės priimtas 2002 m. liepos 12 d., nutarimu Nr. 1131.; įsigalioja nuo 18.07.2002.; Valstybės žinios, 2002, No. 72-3079. – <http://www3.lrs.lt/c-bin/eng/preps2?Condition1=171266&Condition2=>